

בית כנסת רמב"ם רחוב אצ"ל 32 רמת גן גליון חדש שבט תשס"ב מס. 56

חקר הלכה ומנהג: ערבית של מוצאי שבת בצבור או יחידים

ידוע הכלל ששכור מנוע מלשמש שליח צבור, משום שאינו בר דעת באותה שעה. וכך פסק הרמב"ם: "שכור אל יתפלל, מפני שאין לו כוונה. ואם התפלל תפלתו תועבה. לפיכך חוזר ומתפלל כשיתרונו משכרותו. שתוי אל יתפלל, ואם התפלל תפלתו תפלה. אי זה הוא שכור ואי זה הוא שתוי. שכור זה שאינו יכול לדבר בפני המלך. ושתוי זה שיכול לדבר בפני המלך ואינו משתבש. אף על פי כן הואיל ושתה רביעית יין, לא יתפלל עד שיסיר יינו מעליו (תפלה ד יז, ובהערות המאה"ג זלה"ה). הראנו לדעת, שהרמב"ם מחלק בין שכור לשתוי, ואין תפלתו של השתוי כי אם בדיעבד, ולרוב חומרתו חזר והזהיר שגם השתוי חייב להסיר יינו מעליו. לרוב הבנתה הפשוטה של ההלכה, עומדת לפנינו העדות על המנהג שאין מתפללים ערבית במוצאי שבת בצבור, וכן במוצאי יום טוב שלמחרתו חול, אם גם במנחת יום זה הרבו לשתות. וכך כותב המאה"ג הגר"י קאפח זלה"ה: "יצאו שלשה כוכבים, מתפללים ערבית, יחידים בבתיהם, כי אין שום בית כנסת נפתח במוצאי שבת לתפלת ערבית... שכך הוא המנהג מימי קדמונים ואין לשנות. יתכן שנהגו כך מחמת ששותים יי"ש (=יין שרוף. ערקי. א.ק.) בסעודה שלישית, ולפעמים מפריזים קצת בשתיה זו, ואם יתפללו בעשרה אפשר שיהיה הש"צ שתוי* ואינו מוציאם ידי חובתם. לכן נהגו שבשעות אלה יהיה כל אחד אחראי להוציא את עצמו" (הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 9).

ברם מבדיקת מדגם מייצג של שלשה תכאליל, אחד קדום, השני ביניים, והשלישי חדש יחסית, ניתן לראות שסדר תפילת ערבית של מוצאי שבת היה כשאר תפילות. כלומר תפילה בצבור. ב"תכלאל קדמונים" (צנעא תרצ"ט, ד"צ ירושלים תשכ"ד), שבנה וסידר מהר"ש קורח על פי כתב יד אחד מסדור מהר"י בשירי משנת השע"ח – 1618, תוך כדי ציון לתכלאל הקדום משנת הרנ"ח – 1498, המשמש לו "נוסחא אחרינא", תחת הכותרת "תפלת מוצאי שבת", כתוב: "אומר שליח צבור והוא רחום ואח"כ ברכו את ה' המבורך... ואומר מעריב ערבים עד סופו ואומ' קדיש ועומדין ומתפללין" (שם, דף כה ב). כך גם הסדר בתכלאל המצוי בספריית בית המדרש לרבנים שבניו-יורק, שמספרו 3014, ס' 29051, ותצלומו בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, באמרו: "עומד ש"צ ומסדיר המעריב ועומדין ומתפללין י"ח ברכו' כתפלת החול, ואומר הבדלה באתה חונן". תכלאל זה אינו מתוארך, כיון שהוא חסר בתחילתו ובפרט בסופו, שכן דרכם של מעתיקי התכאליל לציין את זמן כתיבתו בקולופון שבסוף, ולרוב, זמן הכתיבה ידוע מ"לוח העיבור" המצורף אליו. אולם מתוך התבוננות בתוכנו, אני למד שהוא מאוחר יחסית, וזמנו לא יעלה, כנראה, לתחילתה של המאה הי"ח. וכן הוא הנוהג המופיע בתכלאל משתא-שבזי משנת ת"ב – 1642 (ח"א, מהדורת צלום כה"י, תשמ"ו, עמ' פה), תחת הכותרת "צלוח' לילה' אלאחד" (=תפילת ליל ראשון), ובתכלאל "עץ חיים" למהר"י"ץ, (ח"א, ירושלים תרנ"ד, דף קמז א).

על כן, מרהט לשון התכאליל שראינו ושצינו להם, נראה ברור שהיה מנהג להתפלל ערבית של מוצאי שבת בצבור. או שמא נאמר, מעתיקי ומסדרי התכאליל נקטו בשגרת לשון ואין זה משקף את המנהג, ועדיין הדבר מצריך בדיקה. נוסף על כך, ובדומה לזה, עיין מה שצינתי במאמרי "ברכות השחר אצל יהודי תימן", מבויעי אפיקים, ת"א תשנ"ו, עמ' 325-346, ובפרט בעמ' 346, בהצביעי על הנגוד בין העדויות על המנהג לבין שיטת התכאליל.

* דוק בלשונו "שתוי" ולא "שכור". ואפשר שכלל שניהם בחדא מחתא.

מן המדרש: "ושמרת את החקה הזאת"

על אחת ממצות היסוד, היא מצות תפילין, ראינו במקרא: "ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה" (שמות יג ז). ועל זה דרשו: "מימים ימימה. למה נאמר, לפי שהוא אומר והיה לך לאות, שומע אני אף הלילות במשמע, והדין נותן, הואיל ומזוזה מצות עשה ותפילין מצות עשה, אם למדת על מזוזה שנוהגת בלילות כבימים, יכול אף תפילין נוהגין בלילות כבימים, ת"ל ימימה, בימים אתה נותן ולא בלילות" (מכילתא, פרשת בא). וכן הוא במדרש הגדול לר"ד עדני ובמכילתא דרשב"י. וראה מנחות לו ב, לילה זמן תפילין, ור"ש קאריה בעל הלכות גדולות, שהעתיק לשון התלמוד והוסיף "ואין מורין כן" (ברלין תרמ"ח, עמ' 229).

כתב וליקט: הרב אהרן קאפח

רבני תימן : רבנו דוד בר' יחיא חותר זצ"ל (התכ"ז – 1667, התק"ז – 1747)

מחכמי האסכולה החדשה בתימן, שרובם כמעט ככולם של החכמים, הושפעו ממנה, שקלטה והנהיגה חלק מן ההנהגות שהיו מצויות בקהילות ישראל שמחוץ לתימן בכלל, ויהדות ספרד בפרט, שמצאו את יישומן הלכה למעשה בפסקי מרן בספרו "שלחן ערוך". כחניך הגישה שהחלה לתת את אותותיה בתימן לקראת סופה של המאה הי"ז, ובהיותו מושפע כנראה מן החכמים שקדמוהו כדוגמת ר"י הלוי אלשיך ור"ש מנזלי, עליהם כתבנו בגליונות 50-51, אב-אלול, תשס"א. בפרט מעת שנתמנה אב"ד לקהילות תימן בשנת תפ"ד – 1724, תיקן תקנות אחדות, ורק אחת מהן ידועה לנו באופן ברור, היא התקנה לבטל את אמירת ההלל בקרוי בכל יום שגומרים אותו. הרע"מ קורח תיאר בקצרה מעשה זה, והטעמים שהביאוהו לכך, בלשון זה: "ה"ר דוד בן יחיא נודע ומפורסם בשם מארי דאוד חותר. הוא היה מנהיג וחזן ראשי בבהכ"נ אלשרעבי, ותיקן בבהכ"נ זו שאפילו ביום שגומרים בו את ההלל קורין אותו הצבור ביחד, בזמן שהיה המנהג בכל הבתי כנסיות שמקרין את ההלל ועונין אחר כל דבור "הללויה", כמ"ש רמב"ם פ"ג מהלכות חנוכה, יען ראה שהרבה מן הצבור נשמטים בשעת קריאת ההלל בטענת טרדה לצרכיהם או לתיקון צרכי יו"ט, ויש ששוכחים או מתרשלים מלקרות ההלל. לפיכך בחר במנהג זה להקל על הצבור כדי שיהיו כלם מתעבכים בבהכ"נ עד שישלימו הצבור קריאתו, ואולי היו לו טעמים אחרים* בתיקון זה, ועוד תיקן תקנות אחרות" (סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' טו).

שניים מחכמי תימן שהחל כוכבם לזרוח בסוף ימיו או לאחר פטירתו, כתבו על תקנתו זו והמחלוקת שנתגלעה בעקבותיה. הראשון, מהר"ד משרקי בשו"ת רביד הזהב, ת"א תשט"ו, סימן יא. השני, מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק, חלק א, סימן מח. ואף אני הצעיר כתבתי בפרשה זו שורותיים בגליון "לקראת שבת", מס' 209, סדר – וישב תשנ"ז, ובה הצבעתי על כך, שיש מקומות שעדיין עושים כמנהג הקדום. תקותי שיזכני ה' להרחיב קמעה את היריעה.

מקובל לחשוב שהתקופה הבאה לאחר גלות 'מוזעי' (1680), משמשת כפתחה של תקופה חדשה, בפרט לאחר שנוסדה מושבה חדשה לגולי צנעא במערב העיר מחוץ לחומתה המקורית, שבה שכן הרובע היהודי הקודם בשכונת "אלסאילה". רבנו דוד נמנה כראב"ד הרביעי לאחר גלות זו, שראשון להם היה ר"ש מנזלי, ואחריו ר"ז הכהן ור"ש חמדי הלוי שנסתלק בשנת תפ"ד – 1724. שני הדיינים הקבועים שכיהנו בבית דינו, היו ר' צאלח בן יחיא (מהר"ץ), שאם יגזור ה' בחיים עוד יבא זכרונו לפנינו, ור' יוסף בשארי שנאסף בשנת פטירתו של רבנו דוד, וכל אוסף מעשי בית דין (=אלמסוודה) משנת תע"ה – 1715, שנת התמנותו כדיין, ועד אסיפתו, כתובים בכתב ידו (הרע"מ קורח, סערת תימן, עמ' יד, הע' 7). על אגדה אחת העוסקת בר' דוד, ראה יוסף טובי, עיונים במגילת תימן, ירושלים תשמ"ו, עמ' 182, הע' 4א.

רבנו דוד נאסף לחיי נצח בשנת התק"ז – 1747, בשנת השמונים לחייו.

*נראה לי ש"טעמים אחרים" עליהם מדבר הרע"מ קורח, הם השפעת פסקי שולחן ערוך, חלק אורח חיים, סימנים תפח, תצד, תרמד ותרפג, שלא זכר מנהג הלל בקרוי, אלא גומרים בסתם, ואף בחבורו בית יוסף, לא הזכיר מזה מאומה.

כתב : הרב אהרן קאפח

שיעורים וחוגים המתקיימים בבית הכנסת:		
יום שלישי שעה 19.30	שיעור עם הרה"ג רצון ערוסי	- רמב"ם הלכות תרומות
יום שני שעה 20.00	שיעור עם הרבנית יונה כהן	- שיעור לנשים מעניני דיומא
יום שבת שעה 04.30	שיעור עם שלמה שוכר	- משנה עם פרוש הרמב"ם
יום שבת שעה 14.00-16.00	שיעור עם הרב אהרן קאפח	- גמרא מסכת ברכות רמב"ם הלכות שמיטה ויובל
מוצש"ק שעה 18.15	שיעור עם הרב אהרן קאפח	מורה הנבוכים
בימים א-ה מתקיים כולל פנסיונרים בין השעות 08.00-09.00	בהשתתפות הרב אריה נדב.	
בימים א-ה מתקיים שיעור במדרש הגדול בין השעות 16.00-17.00	עם שלמה שוכר.	
בימים א-ד מתקיים שיעור בגמרא מסכת זבחים בין השעות 17.30-19.00	עם שלמה שוכר.	
ביום חמישי מתקיימת קריאת פרשת שבוע שנים מקרא ואחד תרגום בין השעות 17.30-19.00.		

שעות התפילה לחודש שבט

שחרית שבת : 06:45 מנחת שבת : 16:00
שחרית חול : מנין ראשון תפילה 05.30 שני וחמישי 05.15 מנין שני : תפילה 06.00 מנחה וערבית בחול 17.00

השתתפו בהכנת הגיליון : משה חמדי והרב אהרן קאפח

לתגובות והערות ניתן לכתוב לפי הכתובת רחוב סיירת דוכיפת (החבלנים לשעבר) 10 רמת גן